

2.

Združenje svetov delavcev Slovenije pa naj bi svoje aktivnosti usmerilo predvsem v:

- *spodbujanje širšega zanimanja za razvoj notranjega lastništva zaposlenih, zlasti med sveti delavcev, kot ene od temeljnih oblik sodobne delavske participacije, pri razvoju katere bi prav sveti delavcev lahko na ravni podjetij odigrali pomembno aktivno vlogo in*

- *aktivno podporo aktualnemu predlogu Zakona o udeležbi delavcev pri lastništvu v predstojećih javnih razpravah in v samem zakonodajnem postopku.*

O postavljanju slovenskega ESOP-modela notranjega lastništva in dragocenih tujih izkušnjah pa več v naslednji rubriki z naslovom »Iz teorije za prakso ekonomske demokracije«.

mag. Rajko Bakovnik

IZ TEORIJE ZA PRAKSO EKONOMSKE DEMOKRACIJE

Piše:
dr. Mato Gostiša

Notranje lastništvo ni »sinonim« za ekonomsko demokracijo, je pa vsekakor lahko njena zelo pomembna sestavina!

V javnem diskurzu o nujni demokratizaciji (tudi) družbenoekonomskega sistema oziroma ekonomske sfere družbe je pogosto zaslediti tudi – žal precej zgrešeno – razumevanje notranjega lastništva zaposlenih (tj. delavskega delničarstva in zadružništva) kar kot nekakšnega sinonima za »ekonomsko demokracijo« in edine možne poti do »demokratskega podjetja«. Morebitno takšno razumevanje te sicer vsekakor zelo pomembne oblike sodobne organizacijske participacije zaposlenih (t. i. delavske participacije) bi namreč pomenilo pretirano poenostavitev teorije ekonomske demokracije, ki lahko tudi močno izkrivlja njeno osnovno bistvo. Zato je vsekakor potrebno te pojme teoretično tudi nekoliko podrobneje osvetliti.¹

Bistvo konkretnega teoretičnega problema

Osebo sem vsekakor velik zagovornik **maksimalne možne širitve notranjega lastništva zaposlenih**, ki nesporno lahko dodatno krepí demokratičnost internih produkcijskih odnosov v podjetjih ter po izsledkih znanstvenih študij – zaradi signifikantno pozitivnih učinkov na motivacijo in pripadnost zaposlenih kot nosilcev človeškega kapitala – posledično tudi bistveno prispeva k večji poslovni uspešnosti podjetij. Vendar pa ga nikakor ne štejem kot nek **neobhoden pogoj** za vzpostavitev ekonomske demokracije kot »novega dru-

žbenoekonomskega sistema«, še manj pa kot **sinonim** zanjo, temveč le kot njeno, vsekakor sila koristno »nadgradnjo« (kolikor in kjer ga je pač objektivno možno v praksi tudi realno uveljaviti).

Pravici do enakopravnega soupravljanja podjetij in do sorazmerne soudeležbe pri njihovem poslovnem rezultatu kot temeljni korporacijski pravici bi namreč morali biti **delavcem logično zagotovljeni že neposredno na podlagi njihovega lastništva nad delom** kot kapitalu popolnoma enakovrednim produkcijskim dejavnikom, ne pa zgolj pod pogojem, če so hkrati tudi lastniki kapitala in izključno iz tega naslova. Kajti takšno pogojevanje seveda v bistvu

pomeni očitno teoretično zanikanje omenjene ekonomske enakovrednosti dela in posredno pritrjevanje tezi o absolutni ekonomski superiornosti kapitala v produkcijskih procesih, ki naj bi zato predstavljal tudi edino možno ekonomsko in pravno podlago omenjenih korporacijskih pravic. Ali pa (lahko) tudi ravno nasprotno, tj. popolno zanikanje ekonomske vloge kapitala in iz nje izhajajočih korporacijskih pravic njegovih lastnikov na podlagi *t. i. delovne teorije lastništva*², ki izhaja iz teze o delu kot edini možni podlagi za upravljanje in prilaščanje rezultatov podjetniške produkcije, in po kateri naj bi bili delavci tisti, ki lahko najemajo kapital in ne obratno³ (ker je vedno delo tisto, ki je subjektivno »odgovorno« za produkcijo in produkt)⁴. Oboje pa je seveda lahko teoretično precej sporno.

¹ Prispevek predstavlja razširjeno verzijo avtorjevega članka, ki je bil objavljen v Sobotni prilogi časopisa Delo z dne 28. 8. 2021.

Tudi korporacijsko upravljanje podjetij z uveljavljenim – delnim ali pa popolnim oziroma stoodstotnim – delavskim lastništvom po modelu *ESOP* (*Employee Stock Ownership Plan*), v katerem je notranja porazdelitev lastniških deležev sicer običajno vezana na višino plač in torej ne predstavlja »enakih« lastniških deležev zaposlenih, namreč v končni fazi še vedno temelji izključno na klasičnem kapitalnem principu »ena delnica – en glas«, medtem ko iz naslova lastništva nad delom ne priznava prav nobenih, še najmanj pa enakih korporacijskih pravic. Kajti tudi razdelitev produkta (v tržnem sistemu gospodarjenja je to pač takšen ali drugačen poslovni rezultat podjetja – dobiček ali izguba) v tem primeru temelji **izključno na višini kapitalskih deležev, ne na prispevku (tudi) dela k produktu**. Celo stoodstotno delavsko lastništvo lahko torej v tem primeru v bistvu ustvari zgolj privid »prave« ekonomske demokracije.

Enako pa načeloma velja tudi za delavske zadruge/kooperative, kadar vpisani

članski deleži po višini in/ali številu niso enaki, sistem upravljanja pa kljub temu temelji na načelu »en član – en glas«. To, na videz vsekakor zelo simpatično načelo namreč v tem primeru v svojem najglobljem bistvu predstavlja le drugo, a teoretično prav nič manj sporno skrajnost, ki – namesto kapitala – pač absolutno favorizira delo kot edino podlago korporacijskega upravljanja. Višina vložene kapitala in iz tega izhajajoči večji ali manjši dejanski, tj. poleg delovnega tudi kapitalski, prispevek posameznih članov k produktu zadruge namreč v tem primeru nima prav nobenega vpliva na obseg njihovih upravljalških pravic. Obseg na ta način »združenih« (skupnih) korporacijskih pravic iz dela in kapitala torej v resnici ne ustreza dejanskemu (skupnemu) ekonomskemu prispevku posameznih članov k produktu zadruge, kar seveda nedvomno ravno tako pomeni **odstopanje od izhodiščnih načel teorije ekonomske demokracije**.

Izjema v tem pogledu so lahko le delavske zadruge mondragonskega tipa⁵, ki

imajo tudi svojo kapitalno strukturo utemeljeno na – s pravili določenih – enakih deležih vseh članov. Izključno samo ta oblika podjetja z notranjim lastništvom zaposlenih bi namreč morda lahko predstavljala tudi teoretično v vseh pogledih povsem neoporečno obliko »demokratskega podjetja« (ali pa njen vsaj zelo dober približek). A ta je v realnosti žal **uresničljiva le v zelo omejenem obsegu**, kar pomeni da tudi ne more predstavljati univerzalnega recepta za realizacijo ideje o »splošni« **ekonomski demokraciji** kot novem družbenoekonomskem sistemu.

Če namreč »popolno in enakomerno porazdeljeno« notranje lastništvo po vzoru zadrug mondragonskega tipa že objektivno ne more postati edini ali vsaj ne prevladujoč model podjetništva, ampak lahko zajame le (sorazmerno majhen) del gospodarstva, kako potemtakem ekonomsko demokracijo uveljaviti v preostalem »večinskem« delu gospodarstva, ki kot celota verjetno nikoli ne bo moglo biti organizirano na ta način? Samo v tem primeru pa je kajpak mogoče o njej utemeljeno govoriti kot o **nekem dejansko novem družbenoekonomskem sistemu**, ki se bistveno razlikuje tako od aktualnega »mezdnega« kapitalizma kot tudi od socializma. Se pravi, zgolj krepitev notranjega lastništva kljub svoji nesporni koristnosti v tem pogledu nikakor ne more biti **edina, predvsem pa zagotovo ne primarna pot izgrajevanja sistema »splošne« ekonomske demokracije**. Teorija notranjega lastništva je zato v resnici zgolj eden od segmentov širše teorije ekonomske demokracije.

Temeljno izhodišče teorije ekonomske demokracije

Temeljno izhodišče celotne teorije ekonomske demokracije predstavlja **t. i. Pettyjev aksiom**, imenovan po njegovem avtorju, predklasičnem ekonomistu Williamu Pettyju (1623-1687). Ta je namreč pronicljivo razkril temeljno in neovrgljivo resnico/aksiom o **elementarni »naravni« ekonomski logiki produkcije in produkcijskih odnosov**, kateri doslej še nihče tudi niti ni poskušal znanstveno argumentirano oporekati. Jedrnato, a nadvse nazorno jo je v metaforični obliki ubesedil takole: »*Delo je oče proizvoda in zemlja (danes bi to lahko – vsaj zelo v grobem – prevedli kot »fizični kapital« podjetij, op. p.) je njegova mati. Ne moremo reči, kateri je bolj pomemben za spočetje otroka: mati ali oče.*«⁶ Neoklasična ekonomska teoretika Samuelson in Nordhaus pa sta v 20. stoletju k temu

² Njen avtor je znani ameriški teoretik ekonomske demokracije David Ellerman. Temelji pa na tezi, da je delo edino »odgovorno« za produkcijo in produkt, samo ta odgovornost pa je filozofsko gledano lahko tudi temelj za pravico do upravljanja proizvodnje in prisvajanja celotnega produkta. Izhaja iz naslednjega videnja zveze med delom in lastnino oziroma prilastitvijo (po Kanjuo Mrčela, 1999: 30): »delo ni vir vrednosti, ker je kreativno, ampak zato, ker je le delo lahko odgovorno za proizvode. Prav zato je lahko temelj za prilastitev. Koncept odgovornosti temelji na podmeni, da so samo osebe nosilci odgovornosti, ne pa predmeti.« Kot taka torej v bistvu predstavlja antipod tezi klasične ekonomske teorije, po kateri pa naj bi – nasprotno – izključno »odgovornost« za (»svojo lastno«) proizvodnjo nosili lastniki kapitala, ki jo in ker jo tudi v celoti financirajo, organizirajo in vodijo, in katerim naj bi zato bojda samoumevno pripadal tudi status edinih »podjetnikov«. Tudi ta teza namreč ne trdi, da je temelj korporacijskih pravic lastnikov kapitala njihov kapital sam po sebi (kot predmet), ampak naj bi ta temelj predstavljalo njihovo »podjetništvo« (podjetniška ideja in ustanovitvena iniciativa, tveganje, organizacija in vodenje delovnih in poslovnih procesov, upravljanje podjetij), ki je lastnost oziroma zavestna dejavnost ljudi (v tem primeru lastnikov kapitala). »Odgovornost« za proizvodnjo in produkt kot temelj upravljanja in prilastitve je torej v bistvu skupna izhodiščna točka obeh teorij, le da jo prva pripisuje izključno delavcem, druga pa izključno lastnikom kapitala v vlogi podjetnikov. Zdi se torej, da na tem elementu ni mogoče znanstveno argumentirano graditi razlik v pravicah do upravljanja proizvodnje in prisvajanja produkta med lastniki dela in kapitala ter te pravice teoretično dodeljevati bodisi izključno enim bodisi izključno drugim.

³ Ko govorimo o notranjem lastništvu zaposlenih, tudi sicer nimamo opravka z »najemanjem« kapitala s strani delavcev, ampak z njihovim »neposrednim lastništvom« nad tem kapitalom, kar je seveda nekaj popolnoma drugega.

⁴ V pogojih zasebne lastnine nad temeljnimi produkcijskimi faktorji, tj. tako nad delom kot nad kapitalom, je pravno gledano že po definiciji lastninske pravice vedno in izključno le lastnina nad njima temelj za »lastninska upravičenja«, med katera sodita tudi upravljanje predmeta te lastnine (tj. uporaba in razpolaganje z njo) ter prisvajanje njenih takšnih ali drugačnih »plodov«. Definicija lastninske pravice se namreč glasi (prvi odst. 37. člena SPZ: »(1) Lastninska pravica je pravica imeti stvar v posesti, jo uporabljati in uživati na najboljše način ter z njo razpolagati. Omejitev uporabe, uživanja in razpolaganja lahko določi samo zakon.« Pomembno je torej le, da je vsakomur ta pravica sistemsko tudi dejansko priznana v polnem obsegu, kar pa, kot bo pojasnjeno v nadaljevanju, v aktualnem mezdnokapitalističnem družbenoekonomskem sistemu za lastnino nad delom, ki v tem sistemu ne daje (za razliko od lastnine nad kapitalom!) popolnoma nobenih tovrstnih korporacijskih upravičenj, v resnici ne velja.

⁵ Mondragon, mesto v španski Baskiji, kjer ima sedež znamenita t. i. mondragonska skupina delavskih zadrug. Gre (po Babič, 2021: 13) za največji zadržni sistem na svetu, ki povezuje 98 delavskih zadrug z stoodstotni lasti zaposlenih, 143 hčerinskih podjetij ter 25 podpornih organizacij, zaposluje pa več kot 80.000 delavcev. Ima lastno banko, lasten pokojninski sistem in lastno univerzo.

⁶ Samuelson in Nordhaus (2002: 214).

– kot nekakšno samoumevno piko na i – pristavila še: »Prav tako je nemogoče reči, koliko outputa je ustvaril en sam ločen input.«⁷ (Še najmanj pa lahko to – če k temu dodamo še svojo misel – ugotovi trg s svojim zakonom ponudbe in povpraševanja kot izključno »menjalni« mehanizem, a več o tem še v nadaljevanju!). In tem resnicam pač verjetno res ni mogoče oporekati, hkrati pa se v njih skriva tudi praktično »vsa znanost« o ekonomski demokraciji.

Predvsem v zvezi s tem ni jasno, s čim naj bi bilo po tej logiki mogoče utemeljiti pravno-institucionalni konstrukt klasične ekonomske teorije kapitalizma o lastnikih kapitala kot »delodajalcih« z vsemi korporacijskimi pravicami in o lastnikih dela kot »delojemalcih« brez slehernih tovrstnih pravic. Z vidika naslovne teme tega prispevka pa je seveda ključnega pomena predvsem ugotovitev, da sta po navedeni elementarni ekonomski logiki pravica do enakopravnega soupravljanja podjetij in do sorazmerne udeležbe pri produktu samoumevni »naravni« ekonomski pravici delavcev, ki bi ju zato nujno moralo čim prej celovito priznati tudi veljavno korporacijsko pravo⁸. In sicer povsem neodvisno od tega, ali so hkrati tudi lastniki kapitala ali ne.

Jedro tega aksioma je namreč prav spoznanje o nesporni, objektivno pogojeni **popolni ekonomski enakovrednosti in vzajemni soodvisnosti obeh temeljnih produkcijskih faktorjev pri /so/ustvarjanju »produkta« oziroma nove/dodane vrednosti v produkcijskih procesih**. Kar pa že samo po sebi zelo jasno nakazuje tudi edino možno smiselno »ciljno« usmerjenost nadaljnjega razvoja družbenoekonomskega sistema, ki pravno regulira konkretne produkcijske odnose. To pa je logična vzpostavitev tudi popolne »pravne« enakosti njunih lastnikov glede njihovega položaja in pravic tako pri organizaciji in upravljanju »skupnih« produkcijskih procesov (tj. enakopravno soupravljanje podjetij) kot tudi pri razdelitvi skupaj ustvarjenega produkta (tj. njihovim dejanskim prispevkom sorazmerna udeležba pri poslovnem rezultatu podjetij). Kajti edinole takšna enakost v končni fazi lahko privede do tudi pravno-institucionalne uskladitve tega sis-

tema z objektivno realnostjo glede dejanske ekonomske vloge in pomena obeh temeljnih produkcijskih faktorjev, kakršna izhaja iz *Pettyjevega aksioma*. Dokler je namreč pravno-institucionalni sistem produkcijskih in drugih družbenoekonomskih odnosov med lastniki teh produkcijskih faktorjev v očitni opreki s tem aksiomom, pač enostavno ne more delovati drugače kot – ekonomsko, socialno in okoljsko – bolj ali manj izrazito deviantno, kar sicer v celoti in čedalje bolj očitno velja tudi za aktualni kapitalizem.

Žal pa so to sila pomembno Pettyjevo »odkritje«, ki bi po logiki stvari sicer brez dvoma moralo predstavljati osnovno izhodišče celotne sodobne ekonomske teorije produkcije in produkcijskih odnosov, prav vsi kasnejši ekonomski teoretiki (vključno z Adamom Smithom, apologetom klasičnega mezdne kapitalizma na temelju absolutne prevlade kapitala nad delom, in Karlom Marxom, apologetom komunizma na temelju absolutne prevlade dela nad kapitalom kot nasprotnim teoretičnim ekstremom) **preprosto spregledali in zanamirili**. Ter posledično seveda zašli v povsem iracionalne teoretične predpostavke in konstrukte, ki so že v osnovi popolnoma sprti z omenjeno elementarno ekonomsko logiko, a se danes žal na njih še naprej gradi in pogloblja nekritična – tako neoklasična kot neomarksistična – »ekonomska sholastika«. Ki seveda razvojno ne vodi več nikamor, ampak se zgolj še vrti v začaranem krogu, sodobna družbenoekonomska realnost pa se za njene vedno nove in nove, čedalje bolj sofisticirane ekonomsko-matematične formule in modele sploh niti ne zmeni več. In ki je kot taka povsem zaustavila nadaljnji »logični« teoretični in praktični razvoj družbenoekonomskega sistema. Adam Smith po eni in Karl Marx po drugi strani sta namreč s svojimi omenjenimi zgrešenimi predpostavkami o apriorni ekonomski superiornosti enega oziroma drugega temeljnega produkcijskega dejavnika ekonomsko (posledično pa tudi njej slepo sledečo pravno) teorijo produkcije in produkcijskih odnosov – vsak po svoje in vsak v svojo skrajnost – že v temelju nepopravljivo zavozila. Čas bi

torej bil, da sodobno družboslovje njune ključne teze in ideje končno vendarle že **pospravi v arhive znanstvene zgodovine, se vrne nazaj k »naravni« ekonomski logiki Pettyjevega aksioma in to teorijo začne graditi povsem na novo**.

Ta aksiom je seveda **univerzalen** in v objektivni ekonomski realnosti velja povsem neodvisno od vsakokratnega formalno uzakonjenega družbenoekonomskega sistema oziroma »produkcijskega načina« od pojava zasebne lastnine naprej. Vprašanje je samo, v kolikšni meri mu (je) kateri od teh, doslej poznanih družbenoekonomskih sistemov – sužnjelastništvo, fevdalizem, kapitalizem in socializem – tudi dejansko sledi(l), zlasti še glede priznavanja dela kot enakovrednega produkcijskega faktorja. Prav to vprašanje pa v bistvu determinira tudi ključne značilnosti vseh teh sistemov, pri čemer za zdaj (z izjemo ponesrečenih socialističnih eksperimentov, ki so žal zašli v drug ekstrem, tj. v popolno zanikanje ekonomskih pravic iz naslova lastništva nad kapitalom) še nobeden od njih ni celovito udeležil temeljne vsebine tega aksioma. Se pravi, ni tudi pravno-institucionalno izenačil obeh temeljnih produkcijskih faktorjev in ekonomskih pravic njunih lastnikov. To nas še čaka. In to je tudi **temeljni cilj razvoja teorije in prakse ekonomske demokracije** kot naslednje faze logičnega družbenoekonomskega razvoja človeške civilizacije.⁹

Nujna rekonstrukcija pravne zasnove kapitalističnega podjetja/korporacije

Kakršnakoli temeljitejša preobrazba družbenoekonomskega sistema pa se seveda vedno lahko začne le z **ustrezno pravno preobrazbo vsakokratne »temeljne« produkcijske enote oziroma ekonomske celice družbe**. V kapitalizmu je to seveda »podjetje/korporacija«. Kajti bistvena značilnost kapitalizma v primerjavi s prejšnjimi družbenoekonomskimi sistemi je le nov in ekonomsko sicer vsekakor naprednejši produkcijski način, tj. »podjetniški način proizvodnje (za trg)«, ne pa morda zasebna lastnina produkcijskih sredstev ali trg sama po sebi. Ne eno in ne drugo namreč nikakor ni šele izum kapitalizma, še manj pa morebiten izvorni »krivec« za njegove sedanje evidentno deviantne ekonomske, socialne in okoljske učinke, ki jih seveda v nobenem primeru ne bo mogoče odpraviti brez temeljite rekonstrukcije obstoječih produkcijskih odnosov na temeljni ravni ekonomske organizacije družbe (še najmanj pa

⁷ Prav tam. (Opomba: v nadaljevanju bomo zato to njuno misel obravnavali kar kot integralno sestavino *Pettyjevega aksioma*.)

⁸ Gostiša (2017: 86).

⁹ Znamenita in žal sicer še danes nadvse popularna teza Francisa Fukuyame o »koncu zgodovine« (The end of history and the last man, 1992), ki naj bi se – po propadu raznih doslej znanih oblik socializma – končala z aktualnim liberalnim kapitalizmom, je seveda totalni znanstveni nesmisel, ki si niti ne zasluži (več) resne polemike.

morda z danes tako opevanim konceptom »socialne države«¹⁰).

Že v osnovi zgrešena je torej **vsesplošna teoretična obsedenost z vprašanjem takšne ali drugačne lastnine nad produkcijskimi sredstvi oziroma kapitalom**, kakršni smo sicer, zlasti od Karla Marxa naprej, priča praktično pri vseh dosedanjih iskanjih možnih poti v nek resnično demokratičen, posledično pa tudi ekonomsko uspešnejši, socialno pravičnejši ter okoljsko odgovornejši družbenoekonomski sistem. Ta iskanja je zato nujno treba v celoti preusmeriti predvsem v prizadevanja za ustrezno rekonstrukcijo aktualne pravne koncepcije kapitalističnega podjetja/korporacije kot temeljne determinante obstoječih produkcijskih in vseh drugih družbenoekonomskih odnosov.

Po zdaj veljavni, na neoklasični ekonomski teoriji kapitalizma temelječi koncepciji podjetja je namreč v pravnem smislu podjetje še vedno razumljeno in definirano izključno le kot **»pravno personalizirani kapital«** (v obliki **gospodarske družbe/korporacije**), lastniki tega kapitala pa posledično kot edini **»člani«** te korporacije z vsemi pripadajočimi korporacijski-

mi pravicami. Delo naj bi bilo – podobno kot produkcijska sredstva – le navadno tržno blago, delavci pa zgolj pogodbeno najeta mezdna delovna sila brez kakršnihkoli korporacijskih pravic. Konkretna pravna posledica te sporne pravnoinstitucionalne zasnove kapitalističnega podjetja je torej ta, da **lastnina nad delom sistemsko gledano pač enostavno že a priori ne daje enakih ekonomskih pravic kot lastnina nad kapitalom**. Kar je za civilizirane pravne sisteme seveda že v osnovi nekaj naravnost nepojmljivega in povsem nedopustnega, in nad čemer bi se morali tako aktualna ekonomska kot tudi pravna teorija vsekakor zelo resno zamisliti. Konkretna ekonomsko-sistemska posledica pa ta, da delo kljub povsem drugačnim teoretično proklamiranim načelom sistemsko gledano v resnici **nima statusa kapitalu enakovrednega produkcijskega dejavnika** v obstoječih (v osnovi še vedno klasičnih mezdkapitalističnih) produkcijskih razmerjih. Kar je v bistvu povsem enako nedopustna sistemska anomalija.

In to je seveda, zlasti še v 21. stoletju kot t. i. eri znanja in človeškega kapitala, že zdavnaj postalo **popoln sistemski**, obenem

pa (zaradi nespornih izrazito negativnih motivacijskih učinkov na nosilce človeškega kapitala kot najpomembnejšega produkcijskega dejavnika sedanjosti in prihodnosti) vsekakor tudi **hud ekonomski anahronizem**. Ki pa sicer že zelo dolgo nima (več) prav nobene smiselne filozofsko-teoretične podlage, če jo je sploh kdaj imel. Kajti teza o lastnikih kapitala kot bojda samoumevnih in edinih možnih »podjetnikih«, ki da, kot je učil Adam Smith, delavce oskrbijo z materiali in živežem ter prevzamejo vse tveganje, v zameno pa naj bi imeli legitimno pravico **»njihovo delo oziroma vrednost, ki jo delo doda materialom, z dobičkom prodajati naprej«**¹¹, je kajpada že od vsega začetka **eklatanten teoretični nesmisel**. Nihče namreč na prav nobeni teoretični podlagi v resnici nima pravice (vsaj, če naj bi bila lastnina nad delom res enako »sveta« kot lastnina nad kapitalom) rezultatov oziroma outputov dela »z dobičkom prodajati naprej«, če je delavcem za nje plačal samo mezdo/plačo, ki sicer že po definiciji predstavlja zgolj tržno protivrednost inputa, ne pa dejanskega outputa dela (po Smithu bi se temu reklo »v zameno za živež«)¹². Še najmanj pa na podlagi nekakšnega domnevno izključnega prevzemanja tveganja in »samoumevnega« podjetništva lastnikov kapitala.

Zgolj prevzemanje **»finančnega« tveganja**, ki seveda še zdaleč ni edina oblika ekonomsko relevantnega tveganja v produkcijskih procesih¹³, namreč še ni **»podjetništvo«** v polnem pomenu te besede, ki bi lahko že samo po sebi opravičevalo prisvajanje celotnega poslovnega rezultata podjetja, v katerem so sicer poleg prispevkov kapitala in podjetništva njegovih lastnikov nesporno vsebovani tudi rezultati (t. i. rezidualni presežki outputa) dela delavcev. Posamezne podjetniške funkcije (tj. podjetniška ideja in ustanovitvena iniciativa, tveganje, neposredno upravljanje podjetja, vodenje tekočih poslov, organizacija dela in poslovnih procesov, organizacijsko inoviranje itd.), kolikor jih lastniki kapitala sploh res tudi dejansko osebno opravljajo in jih niso prenesli na menedžment, je torej treba **nagrajevati posebej**, ne kar s celotnim dobičkom¹⁴. Pri razdelitvi le-tega bi morali biti po zgoraj pojasnjeni elementarni »navravn« ekonomski logiki stvari sorazmerno z dejanskim prispevkom – outputa, ne pa »stroškovnega« inputa! – dela h končnemu produktu podjetja (tj. k poslovnemu rezultatu kot »finančnemu« produktu podjetja, ne pa – tako kot sedaj – v obliki tržne protivrednosti stroška dela v proizvedenem

¹⁰ »Socialna država« ni nikakršen nov družbenoekonomski sistem in se dejanskih institucionalnih temeljev tega sistema niti ne dotika, kaj šele, da bi jih kakorkoli spreminjala. Gre le za enega izmed dveh osnovnih konceptov »ekonomske politike« (njegov nasprotni pol je t. i. neoliberalizem) znotraj obstoječega klasičnega mezdkapitalističnega družbenoekonomskega sistema, oba pa sta danes bolj ali manj »izčrpana« in razvojno povsem brezperspektivna. Povsem podobno seveda glede njihove sistemsko-razvojne brezperspektivnosti velja tudi za danes tako opevane t. i. strukturne (socialne, davčne, fiskalne ipd.) reforme.

¹¹ Smith (2010: 62).

¹² V povezavi s tem Smith (2010: 94) utemeljuje pravico lastnikov kapitala do prisvajanja celotnega dobička s tem, da je »... pravično, da tisti, ki hranijo, oblačijo in nastanjajo vse ljudstvo, dobivajo tolikšen del produktov dela, da se tudi sami lahko dovolj dobro hranijo, oblačijo in nastanjajo.« Funkcijo razdelitve produkta na dobičke lastnikov kapitala in mezde/plače delavcev pa naj bi, izhajajoč iz teze, da je delo »tržno blago« (za razliko od vložnega lastniškega kapitala, ki seveda nikoli ni tržno blago in to – niti teoretično – tudi ne more biti!) opravljal trg s svojim zakonom ponudbe in povpraševanja. A trg kot izključno menjalni mehanizem (menjava pa, kot vemo, sama po sebi ničesar ne ustvarja in tudi ničesar ne razdeljuje!) že po logiki stvari lahko ekonomsko objektivno ovrednoti le končni »skupni« produkt, o tem, kolikšen je v tem produktu dejanski »interni« prispevek kapitala in podjetništva njegovih lastnikov na eni ter dela delavcev na drugi strani, pa trg seveda »nima pojma«. Neoklasična (marginalistična) teorija t. i. tržne razdelitve produkta, ki jo je – kar spričo povedanega ni niti najmanj nenavadno – šele konec 19. stoletja kot odgovor na Marxovo delovno teorijo vrednosti uspel dobesedno »na silo« razviti ameriški ekonomist J. B. Clark, je torej v resnici navadna teoretična prevara. Skrajno nenavadno pa je, da ji kot taki sodobna ekonomska znanost še vedno povsem nekritično sledi.

¹³ S svojo udeležbo v podjetniških produkcijskih procesih seveda nesporno tvegajo tudi delavci. Pa ne samo »eksistenčno«, ampak predvsem tudi z morebitno nemožnostjo optimalnega strokovnega in kariernega razvoja ter uresničevanja tudi drugih svojih – ne samo materialnih, ampak zlasti tudi številnih osebnostnih in societalnih – potreb pri delu in v zvezi z delom, od katerih je neposredno odvisna kakovost njihovega delovnega življenja in življenja na splošno. Ni torej jasno, zakaj naj bi bilo lahko v ekonomiji, ki naj bi sicer služila človeku in njegovim potrebam, teoretično in sistemsko edino relevantno zgolj »finančno« tveganje lastnikov kapitala.

¹⁴ Podjetništvo namreč nikakor ni »lastnost kapitala samega« in ne izhaja neposredno, predvsem pa ne kar samoumevno, iz lastnine nad njim, ampak je »osebna lastnost ljudi« in rezultat njihovega konkretnega delovnega (ne kapitalskega!) angažiranja v poslovnih procesih, se pravi »element dela« in ne »element kapitala«. Danes se zato, povsem upravičeno, veliko razpravlja tudi o t. i. *notranjem podjetništvu zaposlenih*. Ki pa kajpak nima popolnoma nobene zveze z morebitnim (tudi) notranjim lastništvom.

»fizičnem« produktu podjetja, kajti v tržnem gospodarstvu predmet delitve ni fizični, temveč le dejansko tržno realizirani finančni produkt!) »obvezno« udeleženi tudi delavci. In sicer bodisi v eno bodisi v drugo smer, tj. bodisi pri dobičku bodisi pri izgubi.

To arhaično pravno koncepcijo kapitalističnega podjetja, ki je torej povsem »umetno« ustvarila ekonomsko sicer popolnoma nelogično pravno-institucionalno delitev lastnikov obeh temeljnih produkcijskih dejavnikov na »delodajalce« in »delejemalce« ter na njej temelječo zgoraj pojasnjeno njihovo očitno sistemsko neenako(pravno)st, je zato nujno čim prej nadomestiti s sodobnejšo t. i. partnersko koncepcijo podjetja kot »/enako/pravne skupnosti kapitala in dela oziroma človeškega kapitala ter njunih lastnikov«, ki bo tudi lastnikom dela – namesto sedanjega klasičnega mezdnege – končno zagotovila status povsem enakopravnih »članov korporacij« v duhu temeljnih ugotovitev *Pettyjevega aksioma*¹⁵. Kar je seveda, če bi obstajala potrebna politična volja, realno povsem možno in pravno tudi razmeroma zlahka izvedljivo. In to zgolj z nekaterimi posegi v veljavno korporacijsko in delovno pravo brez kakršnegakoli nepotrebne poseganja v tržni sistem gospodarjenja ali v veljavna lastniška razmerja med lastniki obeh temeljnih produkcijskih faktorjev.

Skratka, o dejansko demokratičnem podjetju in o »pravi«, predvsem pa o »splošni« ekonomski demokraciji, ki ne bo vezana zgolj na podjetja z notranjim lastništvom zaposlenih, bo mogoče utemeljeno govoriti »še« (po drugi strani pa tudi »že«) v trenutku, ko bo **tudi lastnina nad delom sistemsko priznana kot samostojen pravni temelj korporacijskih pravic**. Ali povedano drugače, bistvo ideje ekonomske demokracije je vsestranska »izenačitev«, ne pa nekakšna personalna »kumulacija« pravic iz naslova lastnine nad delom in kapitalom.

¹⁵ Samoumevno je, da to posledično pomeni tudi povsem nov model korporacijskega upravljanja in razdelitve produkta, ki bo izhajal iz dejanskih prispevkov dela in kapitala ter njunih lastnikov k produktu. Zlasti izgradnja novega modela razdelitve produkta bo seveda zahtevala svoj čas in predvsem tudi izpopolnitev t. i. računovodstva človeških virov, ki je zaenkrat še v povojih, a sodobna ekonomska znanost je tega – če bi se stvari seveda načrtno lotila – vsekakor (že) sposobna. Nesporno pa je kakršenkoli (vsaj) približek omenjenemu novemu principu razdelitve produkta bistveno boljši od sedanje zablode o tem, da to razdelitev (lahko) opravlja kar trg kot mehanizem menjave.

¹⁶ Po že omenjeni t. i. delovni teoriji lastništva naj bi bilo, kot rečeno, temelj za prisvajanje delo, vendar ne zaradi lastništva nad njim, ampak zaradi njegove »odgovornosti za produkcijo in produkt«. A če ni temelj prisvajanja lastnina, ampak »odgovornost«, čemu potemtaka zahtevati, da morajo biti delavci lastniki produkcijskih sredstev, če naj bi pridobili pravico do produkta? Ta teorija torej v končni posledici žal ni dosledna sama sebi – delo in njegova odgovornost za produkcijo v resnici ni samostojen temelj prisvajanja, ampak je pri notranjem lastništvu še vedno edina podlaga za prisvajanje lastnina delavcev nad kapitalom, ne pa njihovo delo. Če ne bi bilo tako, potem pač delavci v ta namen ne bi potrebovali (še) lastništva nad kapitalom.

Za ekonomsko enakopravnost povsem zadostuje že lastnina nad delom

Ključno teoretično in praktično vprašanje, ki se torej odpira v zvezi z uvodoma navedeno tezo o notranjem lastništvu zaposlenih kot imperativu za demokratizacijo ekonomske sfere družbe, je seveda naslednje: **Le čemu naj bi morali biti delavci – če pač želijo postati enakopravni nosilci korporacijskih pravic in s tem tudi povsem enakopraven subjekt družbeno-ekonomskega sistema – prisiljeni nujno najprej postati tudi hkratni lastniki kapitala podjetij, torej kapitalisti, ko pa so vendarle že lastniki dela kot načeloma povsem enakovrednega temeljnega produkcijskega faktorja?**¹⁶

Kot rečeno, bi jim namreč po elementarni ekonomski in pravni logiki moralo lastništvo nad delom že samo po sebi zagotavljati status povsem enakopravnih »članov korporacij/podjetij«. Če so delavci v praksi hkrati tudi lastniki kapitala, kajpak še toliko bolje, kajti korporacijske pravice v tem primeru pač lahko uživajo iz obeh naslovov – iz svojega vloženega dela, dodatno pa še iz svojega vloženega kapitala. A tega pač nikakor ni mogoče postavljati kot **imperativ** za vzpostavitev demokratičnega podjetja in ekonomske demokracije kot splošnega družbenoekonomskega sistema.

Takšno razmišljanje namreč **lahko teorijo in prakso razvoja ekonomske demokracije žal zapelje v popolnoma napačno smer**. Namesto s prenovo veljavne koncepcije kapitalističnega podjetja, ki je dejanski izvor sedanje sistemske neenako(pravno)sti lastnikov dela vis a vis lastnikom kapitala, se bomo v tem primeru pač ukvarjali izključno le še s širitvijo – sicer koristnega, nikakor pa ne neobhodnega – delavskega delničarstva in združništva, ki pa na dolgi rok seveda tudi objektivno v

nobenem primeru ne moreta postati prevladujoči, še manj morda tudi edini obliki podjetništva. Večina zaposlenih namreč **ni v t. i. investicijskem razredu oziroma nima denarja, mnogi pa tudi ne potrebnega »podjetniškega interesa«**, da bi ga vlagali v odkupe svojih podjetij, obenem pa mora biti za kaj takega (zlasti v primeru ESOP in podobnih modelov delavskega odkupa, ki jih v praksi kajpak ni mogoče realizirati brez vsestranske podpore »matičnih« podjetij samih) podana tudi potrebna **volja in interes s strani obstoječih lastnikov kapitala**. Vse te pogoje pa je v praksi seveda izjemno težko združiti. Poleg tega so za »popolne« delavske odkupe, ki sicer, kot rečeno, edini lahko predstavljajo vsaj približek ideji demokratičnega podjetja, že po naravi stvari v glavnem primerna predvsem le manjša in srednja, v bistveno manjši meri pa tudi za velika podjetja.

Namesto zaključka

Živimo v družbenoekonomski stvarnosti, v kateri sta **lastnina nad delom in kapitalom praviloma »personalno ločeni«**. In tako bo seveda vse dotlej, dokler bo pač obstajala zasebna lastnina, torej še zelo dolgo v dogledni prihodnosti. S popolnim notranjim lastništvom, zlasti še v obliki delavskih združenj mondragonskega tipa, pa je tudi perspektivno gledano, kot rečeno, objektivno mogoče »pokriti« le razmeroma majhen del vseh gospodarskih subjektov. Kar pomeni, da bo pretežni del podjetij v vsakem primeru še vedno ostalo »nedemokratičnih«, in da potemtaka, kot že uvodoma rečeno, zgolj krepitev notranjega lastništva zaposlenih že samo iz tega razloga zagotovo niti teoretično **ne more predstavljati realne poti v želeno »splošno« ekonomsko demokracijo kot nov družbenoekonomski sistem prihodnosti**. Na ta način je pač objektivno mogoče ekonomsko demokracijo v praksi uveljaviti zgolj v zelo omejenem obsegu, se pravi bolj kot izjemo, ne kot sistemsko pravilo. To pa kajpak ne more biti nek smiseln končni cilj razvoja družbenoekonomskih sistemov.

Naj torej notranje lastništvo zaposlenih tudi v teoriji po možnosti še naprej obvelja predvsem le kot koristen »dopolnilni« element sistema ekonomske demokracije, ne morda kar kot sinonim zanjo. Osnovni cilj razvoja ekonomske demokracije pa mora biti pravno-institucionalna vzpostavitev demokratičnega podjetja tudi v pogojih objektivno »personalno ločenega« lastništva nad delom in kapitalom. Torej podjetja, zasnovanega na **dejansko enakopravnem**

ekonomskem partnerstvu oziroma »so-podjetništvu« lastnikov dela in kapitala, ki je pravzaprav edina tudi ekonomsko logična, predvsem pa – v sodobnih pogojih hitro naraščajočega produkcijskega pomena človeškega kapitala – edina lahko tudi ekonomsko-razvojno zares perspektivna zasnova temeljne ekonomske celice sodobne družbe. In ki seveda še zdaleč ni **nikakršna utopija**, le čemu bi bila? Izključno le veljavno pravo je namreč tisto, ki je – povsem umetno, tj. povsem mimo elementarnih »naravnih« ekonomskih zakonitosti produkcije in produkcijskih odnosov – ustvarilo sedanjo in v objektivni družbeno-ekonomski realnosti 21. stoletja brez dvo-

ma že povsem preživeto »mezdno-kapitalistično« koncepcijo podjetja. In pravo jo zato lahko kadarkoli tudi spremeni.

Literatura:

Babič, Karolina (2020) *Zadruga Mondragona – geneza solidarnosti*. *Ekonomska demokracija* št. 2/2020, str. 13–16. Študijski center za industrijsko demokracijo. Kranj.

Francis Fukuyama (1992) *The End Of History and the Last Man*. The Free Press, A Division of McMillan Inc., New York. (Dostop dne 15. 9. 2021 na: <http://aps-ua.org/wp-content/uploads/2017/03/The-End-of-History-and-the-Last-Man-Francis-Fukuyama-1992.pdf>.)

Gostiša, Mato (2017) *Ekonomska demokracij v 21. stoletju*. Študijski center za industrijsko demokracijo. Kranj.

Kanjuro Mrčela, Aleksandra (1999): *Lastništvo zaposlenih in ekonomska demokracija*, Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.

Samuelson, Paul A. in Nordhaus, William D. (2002) *Ekonomija* (izv. *Economics, Sixteenth Edition*), Naklada Mate, GV Založba, Ljubljana (prva izd. The McGraw-Hill Companies, Inc., 1998).

Smith, Adam (2010) *Bogastvo narodov – Raziskava o naravi in vzrokih bogastva narodov* (orig. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*), Studia humanitatis, Ljubljana (Prvič izdano: 1776).

Pišeta:
mag. Tej Gonza in Gregor Berkopec

Postavljanje slovenskega ESOP-a: Izkušnje iz tujine in evropski model

Na IED smo v zadnjih treh letih, odkar smo formalno ustanovljeni, dosegli že nekaj lepih rezultatov. Kot organizaciji, ki se ukvarja s promocijo delavskega lastništva in participacije zaposlenih pri odločanju, nam pot morda ni najlažja, vendar s pomočjo mednarodne skupine strokovnjakov, ki danes šteje že več kot 30 ljudi, premikamo stvari na področju notranjega lastništva v raziskovanju, politiki in gospodarski praksi. Do konca leta pričakujemo vzpostavitev treh pilotnih ESOP projektov, v naslednjem letu pa sprejetje predloga zakona, ki bi ESOP model spodbudil in uredil tako, da ne bi prihajalo do morebitnih manipulacij. V tem članku so-avtorja zakona predstavita ESOP model, ozadje in statistiko iz ZDA, karakteristike slovenskega ESOP modela in zakonodajne rešitve, ki se jih pričakuje s sprejetjem zakona.

IED je neprofitna organizacija, ki združuje mednarodne strokovnjake na področju delavskega lastništva in demokratičnega oziroma participativnega upravljanja podjetij. Na inštitutu je trenutno 10 aktivnih članov, naš strokovni odbor pa ima skoraj 20 članov iz gospodarstva, politike in znanosti (med drugim je častni član SO Noam Chomsky). Trenutno vzpostavljamo 3 ESOP pilote, ki naj bi bili dokončani do konca 2021 oz. začetka 2022. V treh letih smo izvedli več kot 100 izobraževanj in dogodkov, pripravljamo 2 zakona, objavili smo

knjigo, več znanstvenih, strokovnih in medijskih člankov.

Zgodovina ameriškega ESOP

Zgodba ameriškega »Employee Stock Ownership Plan« – oziroma ESOP-a je zgodba iz druge polovice 20. stoletja, ko je ekscentrični in politično konservativni pravnik, Louis Kelso, razmišljal o razlogih, zakaj v ZDA ni več lastnikov podjetij. Glavna ugotovitev je bila – sicer nič kaj posebnega originalna ali inovativna – da ameriški sred-

nji in **delavski razred preprosto nimata finančnega kapitala, ki bi ga lahko pretvorila v produktivni kapital**. Lastništvo podjetij, ki je simptom in hkrati vzrok ekonomske neenakosti, je izredno visoko koncentriran v roki manjšine prebivalstva.

Kelso je ugotovil, da zaposleni vseeno imajo orodje, ki ga lahko izkoristijo za udeležbo v lastništvu podjetij, kjer delajo – svoje delo, ki proizvaja prihodke in dobičke. Ta ugotovitev je srčika ESOP modela financiranja odkupa. ESOP v svojem bistvu